

УДК 373.5.091(477.83)“1940/1980”

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.289429>

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри історії України
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Василь Менько, кандидат історичних наук, доцент кафедри
всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ НАВЧАННЯ У НИЖНЬОГАЇВСЬКІЙ СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ НА ДРОГОБИЧЧИНІ (1940–1980-ті рр.)

У статті представлено результати дослідження практичних аспектів організації та результативності навчального процесу Нижньогаївської середньої школи у 1940–1980-ті рр. Джерельною основою дослідження стали матеріали архіву зазначеного закладу освіти, передовсім книги наказів. Наукова новизна полягає у тому, що вперше здійснено аналіз навчальної діяльності середньої школи с. Нижні Гаї у роки піднесення та занепаду радянської освітньої системи. Безумовно, навчальна діяльність Нижньогаївської СШ у 1945–1990 рр. визначалася радянськими освітніми стандартами, програмами і планами, з усіма позитивними і негативними аспектами. Водночас на її розвиток впливали досвід, наполегливість і професійність директорів і вчителів, пізнавальна активність учнів. З'ясовано, що у навчальній діяльності школи проявлялися характерні для радянської системи середньої освіти тенденції: поступова русифікація, спрямованість на “високу успішність”, погоня за високими оцінками, залучення учнів до виготовлення засобів наочності, перехід на кабінетну систему навчання, стимулювання вчителів до застосування індивідуального та диференційованого підходів, хвилеподібні посилення уваги до різних шкільних дисциплін: природничих і математичних, історико-суспільствознавчих, мовно-літературних, праці і виробничого навчання, початкової військової підготовки тощо. Загалом, в історичному нарисі навчальної роботи Нижньогаївської СШ у сфокусованому обсязі можна побачити особливості, тенденції, досягнення і недоліки радянського шкільництва другої половини ХХ ст. Зазначене дослідження не вичерпує усіх аспектів освітнього життя школи. Перспективним напрямом дослідження є вивчення виховної та позакласної діяльності Нижньогаївської СШ, що дасть змогу скласти більш цілісний образ повсякденного життя радянського закладу середньої освіти окресленого періоду.

Ключові слова: навчальний процес; середня школа; Нижні Гаї; успішність учнів; радянська система освіти.

Літ. 24.

Mykola Haliv, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Professor of the History of Ukraine Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Vasyl Menko, Ph.D. (Historical Sciences),
Associate Professor of the World History and
Special Historical Disciplines Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

ORGANIZATION AND EFFECTIVENESS OF LEARNING IN NYZHNI HAI SECONDARY SCHOOL IN DROHOBYCH DISTRICT (1940–1980s)

The results of the study of practical aspects of the organization and effectiveness of the educational process of the Nyzhni Hai Secondary School in the 1940s–1980s are presented in this article. The source material of the research was the materials of the archive of the school of the village Nyzhni Hai of the Drohobych district, first of all, order books. The scientific novelty lies in the fact that for the first time an analysis of the educational activities of a specific high school during the rise and fall of the Soviet educational system was carried out. Undoubtedly, the educational activities of Nyzhni Hai Secondary School in 1945–1990 were determined by Soviet educational standards, programs and plans, with all positive and negative aspects. At the same time, its development was influenced by the experience, perseverance and professionalism of directors and teachers, and the cognitive activity of students. It was found that in the educational activities of the school, the tendencies characteristic of the Soviet system of secondary education were manifested: gradual Russification, targeting of “high academic performance”, the pursuit of high grades, the involvement of students in the production of visual aids, the transition to the classroom system of education, the stimulation of teachers to apply individual and differentiated approaches, a wave-like increase in attention to various school disciplines: natural and mathematical, historical and social studies, language and literature, labor and industrial training, initial military training, etc. In general, in the historical outline of the educational work of Nyzhni Hai Secondary School in a focused volume, you can see all the features, trends, achievements and shortcomings of Soviet schooling in the second half of the 20th century. This study does not cover all aspects of the school's educational life. A promising direction of the research is the study of educational and extracurricular activities of Nyzhni Hai Secondary School, which will make it possible to make a more complete image of the everyday life of the Soviet secondary education institution of the outlined period.

Keywords: educational process; secondary school; Nyzhni Hai; student performance; Soviet education system.

Постановка проблеми. Дослідження історії середньої освіти в Україні середини – другої половини ХХ ст. потребує не лише синтезованих студій, сформованих переважно на основі звітних матеріалів районних відділів, обласних управлінь освіти та даних Міністерства народної освіти УРСР, але й мікроісторичних, локальних, інституційних історичних нарацій. Саме крізь призму мікроісторичних контекстів перед науковцями постає найбільш об'єктивний образ повсякденних освітніх практик середніх шкіл радянської доби. Однак для досягнення такого результату треба опертися насамперед на документи конкретної освітньої інституції, в яких розкриваються злободенні проблеми, досягнення і недоліки роботи школи. Зважаючи на виявлення і опрацювання нами архіву школи с. Нижні Гаї Дрогобицького району Львівської області¹, маємо змогу з'ясувати особливості навчального процесу в українському закладі загальної середньої освіти у добу піднесення та занепаду радянської освітньої системи.

Аналіз останніх досліджень. Зміст і організацію загальної середньої освіти в Українській РСР 1940–1980-х рр. досліджували Л. Березівська [16], Н. Красножан [20], Л. Пироженко [21], Л. Романець [22], С. Сворах [23], Я. Федоренко [24] та інші вчені. Відзначимо й радянських дослідників зазначеної проблематики (П. Бакуменко, А. Бондар, М. Гриценко, М. Грищенко, О. Завадська). Завдання і вплив радянської освіти на формування особистості в СРСР дослідив Ю. Каганов [19]. Студію з історії шкільництва с. Нижні Гаї до 1939 р. опублікували М. Галів і Т. Баток [17]. Наразі тривають дослідження історії Нижньогаївської школи другої половини ХХ ст.

Мета статті – представити результати дослідження практичних аспектів організації та результативності навчального процесу Нижньогаївської середньої школи у 1940–1980-ті рр.

Виклад основного матеріалу. Після Другої світової війни Нижньогаївська неповна середня школа, зважаючи на зростання чисельності учнів, була перетворена на середній заклад освіти. Уже у звіті Дрогобицького районного відділу народної освіти (далі – райвно) за 1947–1948 н.р. вона згадувалася як середня школа (далі – СШ) [18, 10]. З 1945 до 1990 рр. школу очолювали 12 директорів, найбільш тривалою виявилася каденція Миколи Стефанського (1966–1975). Зміст та організаційні форми здобуття середньої освіти в радянських школах визначалися численними нормативними документами: законами, постановами, положеннями, статутами, наказами різного рівня. З огляду на історичну пам'ять та чис-

ленні дослідження істориків і педагогів загалом немає потреби детально розкривати правові й організаційні підстави навчально-виховного процесу.

Одним із показників навчальної діяльності вчителів та учнів Нижньогаївської школи була успішність здобувачів освіти. Вони регулярно нагороджувалися похвальними грамотами, займали призові місця на районних олімпіадах. Відомо, що у травні 1955 р. похвальними грамотами було нагороджено 17 учнів 1–3 класів [1, 13зв–14]. Похвальні грамоти у 1969–1970 н.р. отримали 49 учнів усіх класів, у 1970–1971 н.р. – 47 учнів, у 1971–1972 н.р. – 43 учні, у 1975–1976 н.р. – 71 учень, 1976–1977 н.р. – 43 учні, 1977–1978 н.р. – 68 учнів, у 1979–1980 н.р. – 40 учнів, у 1980–1981 н.р. – 38 учнів, у 1982–1983 н.р. – 45 учнів [2, 1–6, 12–26].

Звісно, суха статистика нагород є лише формалізованим підтвердженням якості освіти в школі. З історичних документів випливає, що процес поліпшення навчальної успішності відбувався з певними труднощами, пов'язаними як з суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. Для прикладу, чиновники райвно у 1948 р. констатували, що в Уличнянській НСШ, Медвежанській НСШ, Нижньогаївській СШ учителі не прищепили дітям відповідних навичок літературного читання творів, а тому учні лише механічно завчили окремі факти і визначення, зміст тексту, проте аналізувати твір не вміли [18, 9]. З іншого боку схвальні оцінки отримали учні Нижньогаївської школи за успіхи в навчанні хімії і фізики, особливо за виготовлення навчальних приладів для цих дисциплін [18, 10].

До слова, у 1950–1960-х рр. у радянській системі загальної середньої освіти розгорталася кампанія за виготовлення засобів наочності вчителями та учнями. Усі школи мали брати участь у цьому процесі, задля чого проводилися республіканські конкурси. Для прикладу, Дрогобицький райвно 31 грудня 1958 р. видав наказ “Про участь піонерів і комсомольців школи в республіканському конкурсі по виготовленню навчально-наочного приладдя” [4, 20–21].

Якість знань, умінь і навичок у школах традиційно перевіряли шляхом проведення контрольних робіт. Вони не завжди були результативними. Так, контрольні роботи з математики наприкінці третьої чверті 1958–1959 н.р. виявили, що учні 5-х класів Нижньогаївської СШ недостатньо засвоїли матеріал. З 28 учнів 5-А кл. на “незадовільно” роботи написали 11 осіб. Не всі учні вміли знайти частину від цілого, не вдумувалися у зміст задач. Особливо незадовільна успішність виявилася в учнів 6-А кл. з арифметики і алгебри, в учнів 10 кл. – з геометрії та тригонометрії. У 6-А кл. 9 учнів не впоралися із завданнями, їх роботи можна було оцінити на “1”. У 10 кл. чотири з десяти учнів написали контрольну роботу на “3”, інші на “2” і “1”. На думку директора школи В.Г. Захарченка, такий стан успішності з ма-

¹ Висловлюємо вдячність директору Нижньогаївського НВК І-ІІІ ступені Миколі Стефанському за надану можливість опрацювати архів школи.

тематики пов'язаний з тим, що учитель В.І. Очеретько недостатньо володів методикою навчання. Педагог не проводив повторення раніше пройденого матеріалу, не аналізував наслідків контрольних робіт, не вивчав недоліків у знаннях учнів, мало працював з “невстигаючими” дітьми [4, 27–28].

Наступного року перевірка охопила уроки української мови і математики. Директор школи Н.А. Кулик відзначив, що вчителі мови М.І. Стефанський, Н.М. Калічак і математики В.Г. Захарченко, В.Д. Борис добре готуються до занять, але на уроках ще недостатньо працюють з “невстигаючими, не ведуть індивідуальної роботи з слабкими учнями”. Зазначеним педагогам доручалося розпочинати вивчення нового навчального матеріалу лише при умові, що його будуть здатні засвоїти більшість учнів [5, 2]. У березні 1961 р. в усіх класах були проведені письмові контрольні роботи з математики. Як показали відвідування уроків директором і завучем, більшість вчителів перебудовували методику навчання учнів з метою активізації їх розумової діяльності на уроках, частіше давали самостійні роботи щодо розв'язування задач і прикладів на пройдені теми. Однак контрольні роботи продемонстрували незадовільний рівень знань і практичних навичок учнів з математики. Так, у 3-А класі з 20 учнів на “5” написав контрольну один учень, на “4” – два, на “3” – сім, а на “1” і “2” – десять. У 3-Б класі з 21 учня двійку отримали п'ять, у 4 кл. з 26 – 13, у 5 кл. з 30 – 24, в 7-Б кл. – 14 з 23 учнів. Причиною низької успішності керівництво школи вважало поширену серед учнів практику списування [6, 23–25].

У грудні 1964 р. в 2–8-х кл. проводилися контрольні роботи з математики і мов. Результати відвіданих уроків засвідчили, що “більшість вчителів працюють на уроці творчо, сприяють активізації розумової діяльності учнів на уроці, часто практикують проведення самостійних робіт, заставляють учнів логічно мислити, уважно слухати...”. Хороші знання з української мови показали учні 7-Б, 5-А, 8-А кл. Добрі результати виявили контрольні роботи із алгебри і арифметики в 5-А і 7 кл., де з 80 учнів на незадовільні оцінки написали лише 7 осіб. Проте контрольний диктант з російської мови у 8-Б кл. не написали 6 учнів, контрольні роботи з алгебри у 8-А і 8-Б кл. – 7, з арифметики у 5-Б кл. – 6 учнів і т. д. Тож успішність становила 94 %. У зв'язку з цим усім вчителям доручили вимагати від учнів самостійного виконання домашніх завдань, не допускати випадків списування, практикувати індивідуальні завдання, працювати індивідуально з “відстаючими” учнями на уроках і в позаурочний час [7, 2–5]. Класним керівникам і класоводам наказували продумати роботу з класом, домогтися, щоб всі учні писали контрольні роботи на позитивні оцінки, забезпечити явку учнів на додаткові заняття. Передбачалося, що додаткові заняття будуть проводи-

тися: а) з української мови і літератури, російської мови і літератури – у середу; б) з математики і фізики – у четвер; в) хімії і біології – у п'ятницю; д) з історії, географії – в понеділок. Класоводів зобов'язували домогтися стовідсоткового написання учнями контрольних робіт [7, 6–7].

У 1965 р. керівництво школи приділило серйозну увагу якості навчання учнів початкових класів. Упродовж першого півріччя спеціальна комісія у складі вчителів С.Ф. Зими, М.І. Стефанського, І.Д. Маркус, Н.М. Калічак, П.І. Кузьо, М.І. Борис провели фронтальну перевірку 1–4-х класів, результати якої були викладені у наказі директора № 129 від 26 грудня 1965 р. Згідно з ним, виявлено такі недоліки: на уроках класоводів М.К. Гук, О.М. Федик, О.М. Куртіної панує формалізм у вивченні української і російської мов, арифметики і читання. Класоводи опитують 2–3 учні по 25–30 хв. На письмові роботи відводять 10–15 хв. Під час уроків не використовуються такі види тренувальних робіт, як словниковий, творчий, коментований, вибіркового, пояснювального, попереджувального диктанту. Усе зводиться до роботи над вправами. Учителька О.Д. Федик, вивчаючи тему “Відмінкові закінчення прикметників”, не унаочнила жодного уроку. Деякі уроки перетворюються на “допит” учнів. Етапи уроків не продумані. Учні 3-го класу виявили повну необізнаність із написанням творчих робіт (учителька дала самостійну роботу, але учні погано з нею впоралися). Класоводи недостатньо працюють над розвитком мови учнів. На уроках відсутня робота над картинками, описами природи, творами за опорними словами, на основі власних спостережень, власного досвіду і вражень дітей. Не кращі справи і з арифметики: учні не вміють розв'язувати приклади, задачі. Класоводи на уроці працюють виключно з сильнішими учнями. Зовсім не практикують виклики до дошки слабших учнів, тож деякі з них зовсім не вміють писати на дошці. Результати контрольних робіт: у 4 кл. не впоралися з контрольною роботою із української мови 20 учнів з 34-х, у 3 кл. – 21 з 34-х, у 1-Б кл. з написанням слів не впоралися 12 із 24-х учнів. Дещо кращими були успіхи з арифметики. Однак це не порятувало класоводів від догани з боку директора [8, 47–51].

Значну увагу поліпшенню успішності учнів приділяв директор М.І. Стефанський. Відомо, що відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про дальше поліпшення роботи загальноосвітньої середньої школи”, у 1970–1971 н.р. четверті класи переходили на предметне викладання основ наук (тобто четверті класи тепер належали не до початкової, а до середньої школи). Зважаючи на це і з метою глибокого вивчення психологічних характеристик учнів 3-х класів, надання практичної допомоги вчителям-класоводам з підготовки цих учнів до навчання у 4-х класах, директор вже наприкінці

1969 р. наказав призначити класних керівників майбутніх 4-х класів [9, 48–49].

Уже в жовтні 1969 р. директор школи М.І. Стефанський підбивав підсумки навчання за перші півтора місяці навчального року. До слова, висловив подяку за успіхи в навчанні 64 учням 5–10-х кл. Одначе критикував навчання 30 учнів 5–8-х і 10-го кл.: “Та, на жаль, не всі учні усвідомили свої обов’язки перед школою, вчителями, батьками, перед товаришами, перед Батьківщиною. Поки що вони не здержали свої обіцянки, вчатьс я абияк, часто одержують двійки, трійки. Своім халатним ставленням до навчання, до суспільно-корисної праці, до участі в роботі гуртків, факультативних занять, в позакласних та позашкільних міроприємствах, ганьблять звання радянського учня, тягнуть школу назад...” [9, 54].

За підсумками першого півріччя 1969–1970 н.р. з’ясувалося, що з 438 учнів школи, які були атестованими на кінець другої чверті, необхідну успішність проявив 431 учень, тож лише сім школярів “не встигали” у навчанні (1, 4 і 5 класи) [9, 100–101]. 26 учнів школи закінчили другу чверть на “відмінно”, з них у 1–4 кл. – 19, 5–8 кл. – 6 і лише 1 учень у 9–10-х класах. На “4” і “5” вчилися 130 учнів (36 %), з них у 1–4-х класах – 78, у 5–8-х кл. – 41, у 9–10-х кл. – 11 учнів. 93 учні (21,3 %) навчалися тільки на “3”, а 41 % – на “3” і “4”. Загальна успішність у школі складала 98,4 %. З таких предметів, як українська мова і література (М.І. Стефанський, Н.М. Калічак, Є.В. Стах) та російська мова і література (В.В. Іванців) вчителі досягнули того, що кожен другий учень навчався на “4” і “5” [9, 102].

Водночас директор школи критикував вчителів С.С. Погорецьку, Р.В. Федис. “Вправи учнів на уроках однотипні, що приводить до механічного, а не свідомого засвоєння знань учнів, тому якість знань учнів з усіх предметів, що викладають ці вчителі, низька. Учні не навчилися до самостійної роботи, тому сліпо списують помилки з дошки”, – зазначив М.І. Стефанський у констатувальній частині наказу. Схожу критику висловив і на адресу О.М. Куртіної. Так, на його думку, урок з історії в 4-Б класі, де вивчалася тема “Кріпосне село. Панщина і оброк”, був проведений на низькому науковому і методичному рівні. При опитуванні вчителька задовольнилася лише кількома словами, не стимулюючи розумову активність учнів, не розвиваючи їх мовлення. Новий матеріал подала, обмежившись поверховим переказуванням тексту підручника [9, 104]. Директор наголосив на тому, що вказує на ці приклади не з метою когось образити чи принизити, а для того, щоб вчителі серйозніше подумали над підготовкою до уроку. Загалом же він наказував усьому педколективу домогтися, щоб у третій чверті 1969–1970 н.р. учні, які вчатьс я на “4” і “5”, почали вчитис я на “5”, а ті, що вчатьс я на “4” і “3” – на “4” і “5”, а “чистих трійчників і двійчників, щоб не було в школі на-

шій” [9, 105]. Безумовно, такі пасажі були характерними для радянських освітніх діячів, які керувалися вказівками про необхідність досягнення стовідсоткової якісної успішності.

У другій чверті 1969–1970 н.р. в Нижньогаївській СШ перевіряли знання учнів з математики і фізики, писали контрольні роботи. 92 % учнів позитивно впоралися із завданнями з математики, причому 2/3 робіт написані на оцінки “4” і “5” [9, 134–135]. 91 % виконали завдання з фізики. 35 учнів написали контрольні роботи з фізики на “5”, 36 – на “4”, 73 – на “3”, 14 учнів (9 %) – на “2” [9, 136–137]. Поліпшення успішності з математики та фізики проявило себе і в здобутках на предметних олімпіадах. Відомо, що другий (районний) тур олімпіади з математики відбувався у середній школі № 1 м. Дрогобич 18 січня 1970 р., а з фізики 25 січня цього ж року у стінах Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка [9, 116–117]. Команди учнів Нижньогаївської школи посіли перші місця з таких дисциплін: фізик, набравши 33 очки з 50; математика – 20 із 60; географія – 154 з 210 можливих; астрономії – 42 з 50. У наказі від 7 березня 1970 р. директор М.І. Стефанський висловив подяку вчителям-предметникам та 20 учням, які посіли призові місця [9, 157–159].

Зважаючи на те, що 60 % учнів 1–4-х кл. не досягли нормативного темпу читання [9, 110], керівництво школи на початку 1970 р. проаналізувало уроки читання. Виявилось, що вони проходять шаблонно, нецікаво, що приводить до формалізму, механічного засвоєння прочитаного; читання і переказ творів відбуваються без поглиблених завдань, учні читають той самий текст кілька разів, не знаючи для чого вони це роблять. Учителі перед читанням переказують зміст творів і цим знижують у дітей читацький інтерес. Учні механічно відтворюють текст, вдаються до книжних формулювань, не розуміючи їх змісту [9, 109].

Протягом жовтня 1970 р. проводилася перевірка норми навантаження учнів домашніми завданнями у 6–8-х та 10-х кл. На основі перевірки та анкетного опитування учнів зроблено висновок, що вчителі української мови і літератури Н.М. Калічак, В.М. Танчук, російської мови і літератури П.І. Кузьо, В.В. Іванців, історії М.В. Стефанська, географії М.М. Борис, біології В.Г. Кальченко на уроках приділяють велику увагу не тільки різним формам і методам вивчення нового матеріалу, а й закріпленню та повторенню вивченого, дають консультації, як виконати домашнє завдання. А тому завдання для учнів з цих предметів посилені, їх самостійно виконують усі діти, не витрачаючи для цього багато часу. Проте вчителі математики, фізики, хімії на уроках розв’язують недостатню кількість прикладів і задач, додому задають надмірну кількість непосильних завдань для “слабо встигаючих” учнів, у більшості випадків

не використовуючи індивідуальний та диференційований підходи до школярів. Унаслідок цього на виконання завдань навіть обдаровані учні витрачають велику кількість часу, середні і слабкі учні їх просто списують [10, 14зв–15]. “Сильнішим” учням залишається вкрай мало часу для опрацювання інших предметів, читання художньої літератури, занять за інтересами в гуртках, відпочинку і занять спортом. А “слабші” учні, зустрівшись з непосильними завданнями, не одержуючи належної консультації і підтримки з боку вчителів, втрачають віру у свої сили, перестають працювати і стають “ледарями у навчанні”. Відтак, директор наказав учителям давати учням тільки диференційовані й індивідуальні домашні завдання, надавати консультації щодо виконання цих завдань [10, 15зв–16].

Велика увага в школі приділялася вивченню історії та суспільствознавства. Відповідно до наказу № 171 від 31 грудня 1970 р. “Про стан викладання і якість знань учнів з історії та суспільствознавства”, було встановлено, що вчителі М.В. Стефанська і Н.М. Кузьо сумлінно готуються до уроків, постійно працюють над ефективністю навчальних методів, приділяють належну увагу розвитку логічного мислення, вчать дітей працювати з книгою, картами, діаграмами, першоджерелами, удосконалюють методику використання технічних засобів з метою вивчення нового матеріалу, закріплення його та систематизації. Вчителька М.В. Стефанська досить успішно практикує “метод індивідуального та диференційованого підходу” до учнів на всіх етапах уроку, тематичного обліку знань. А тому якість знань учнів підвищується, знання стали більш ґрунтовними. Щоб підтримати інтерес учнів до історії як науки, вчителька дає різноманітні домашні завдання: а) стисло переказати зміст статті; б) підібрати ілюстрації до змісту статті з журналів, книжок, газет; в) скласти оповідання за ілюстрацією; г) скласти план статті та ін. [10, 72–72зв]. З іншого боку, якість знань усе-таки треба підвищувати, бо з 62 учнів 4-х класів другу чверть 1970–1971 н.р. закінчили на “5” 9 учнів, на “4” – 21, на “3” – 30, на “2” – 2 учні. 80 учнів 7–10-х кл. вчиться на “3”, один має “2” [10, 73–74зв]. Учителям історії та суспільствознавства рекомендували: 1) запровадити у практику щоденної роботи тематичний облік знань учнів, який сприяє щоденному і глибокому вивченню учнями історичного матеріалу; 2) навчати учнів щоденно підбирати і систематизувати матеріал поточних внутрішніх і зовнішніх подій; 3) для активізації учнів на кожному уроці відводити 5 хв. для бесіди про важливі події, вимагати від кожного учня ведення папки історичних подій за певними розділами [10, 76].

Проведений у квітні 1976 р. аналіз викладання історії засвідчив такі результати: у 5-А кл. – якісна успішність 40 %, загальна – 76 %, у 5-Б кл. – відпо-

відно 25 % і 80 %, у 6 кл. – 27 % і 85 %, у 7-А кл. – 54 % і 92 %. В усіх цих класах історію викладала Б.В. Жукевич, яка у 8-х класах навчала ще й правознавства (з якого учні теж виявляли невисоку успішність). Учні 8–10-х кл. також демонстрували невисокі показники успішності з історії (вчитель Н.М. Геца) [14, 43]. Учні 10-го кл. неглибоко знали матеріал новітньої історії зарубіжних країн за дев’ятий клас. Учні 8-Б класу погано володіли програмовим матеріалом з історії, не мали розвинутого логічного мислення, не уміли робити історичні висновки [14, 45]. Щоправда, директорка школи О.М. Козак відзначила високу освіченість вчителя Н.М. Геца (який змушував учнів конспектувати праці В. Леніна), натомість картала Б.В. Жукевич за низьку активність учнів на уроці, погану дисципліну праці, неповноцінні знання школярів, одноманітні форми і методи роботи [14, 53].

Порівнюючи роботу вчительки української мови О.М. Маковецької та вчительки російської мови В.Г. Урюпіної у вересні 1971 р., директор школи М.І. Стефанський зробив цікаве спостереження. Обидві вчительки на своїх уроках подавали одну й ту саму граматичну тему “Вимова і правопис особових закінчень дієслів І-ї і II-ї дієвідміни у теперішньому часі”. За спостереженнями директора, вчителька О. Маковецька під час підготовки до уроку добре продумала кожний етап, ефективність і доцільність завдань, прикладів, запитань, їх результативність у досягненні мети. Повторюючи раніше пройдений матеріал, аналізуючи домашню вправу, учні не тільки називали, які вони вставили пропущені букви, а й пояснювали, чому саме потрібно прописати ту чи ту голосну в особових закінченнях дієслів, наводили власні приклади, пояснювали, як потрібно вимовляти ненаголошені голосні в особових закінченнях дієслів, дієслова з частками “ся”, “сь”. Одразу ж вчителька дала практичне самостійне завдання: поставити подані дієслова у другій і третій особах однини та множини. Після виконання і глибокого аналізу цього завдання вчителька запропонувала вибіркового диктанта: записати тільки дієслова в третій особі множини теперішнього часу першої дієвідміни. Усі ці завдання були підпорядковані єдиній меті – глибокому теоретичному і практичному засвоєнню кожним учнем програмового матеріалу, розвитку творчого мислення, виробленню і закріпленню навиків у дітей досліджувати, доводити, спостерігати. Натомість урок вчительки В. Урюпіної директор розкритикував [12, 84–86].

Оскільки у 1969–1970 н.р. в радянській школі запроваджувалися нові програми, то від учителів вимагали їх глибокого опанування й реалізації у навчальному процесі. 26 із 51 вчителів Нижньогаївської СШ пройшли перепідготовку до занять за новими програмами. Інші активно займалися самоосвітою [9, 170–172]. Низькі знання в учнів проявилися з

іноземної мови, тож керівництво школи зробило висновок, що вчителі В.І. Волков, О.В. Кобрин слабо займаються самоосвітою. Подібні висновки були і щодо вчительки російської мови та літератури С.С. Погорецької [9, 173].

Особливе місце в радянській системі загальної середньої освіти займало трудове навчання. У Нижньогаївській СШ учні практикувалися у сільському господарстві на пришкольній ділянці. Згодом вивчали автосправу. Ще у 1971 р., згідно з навчальною програмою та “Інструкцією про перевідні випускні екзамені”, учні 9-х кл. від 7 червня до 1 липня мали пройти виробничу практику щодо обслуговування автомобіля. Керівниками виробничої практики були Михайло Михайлович Борис (перша група учнів), Василь Васильович Іванців (друга група). Перша група (хлопці) проходили практику в районному об’єднанні “Сільгоспотехніка” у Дрогобичі, друга група (дівчата) – на шкільній автостанції ГАЗ-51 у шофера В.М. Кравця [12, 50].

Протягом 1975–1976 н.р. у школі започатковано підготовку учнів з автосправи. Уроки проводили на належному методичному рівні. Діти добре знали матеріал, проявляли інтерес до навчання. Однак були й недоліки: на низькому рівні проводилися заняття з практичного водіння автомобіля, не обладнано кабінет з автосправи. Тому директорка О.М. Козак у січні 1976 р. наказувала учителям І.Д. Мандзію та О.І. Ізотову проводити уроки на високому науково-методичному рівні, до 1 квітня обладнати кабінет з автосправи; інструктору з водіння автомобіля М.В. Кравцю – турбуватися, щоб кожен учень виконував вправи з практичного водіння [14, 2–3].

Вагому роль у мілітаризованій радянській державі відігравала довійськова підготовка школярів. До програми освіти у старших класах середніх шкіл входила навчальна дисципліна “Початкова військова підготовка” (далі – ПВП). У її рамках проходила підготовка до здачі нормативів “Готовий до праці і оборони” (ГПО) та “Будь готовий до праці і оборони” (БГПО). Для прикладу, наказом директора школи від 25 квітня 1961 р., школярів, які склали нормативи, нагородили значками ГПО I-го ступеня (22 учні) і БГПО (16 учнів) [6, 28–29]. У 1964 р. 15 учнів школи отримали значки ГПО I-го ступеня, а 24 учні – значки БГПО [7, 5].

Складовою частиною початкової військової підготовки поза межами шкільного предмету були військово-патріотичні ігри “Зірниця” та “Орльонок”. Так, на основі розпорядження Дрогобицького райвно і райкому комсомолу від 15 жовтня 1971 р., у Нижньогаївській СШ було сформовано команду з 15 осіб (10 хлопців і 5 дівчат) і підготовлено її до участі у грі “Зірниця” [12, 90–91]. У квітні 1974 р. учитель фізкультури Я.М. Михняк готував склад команди для участі в районній грі “Зірниця”, інші вчителі виготовляли прапори, прапорці й емблеми, готу-

вали стройову пісню, організовували навчання зі встановлення палатки, розкладання вогнища, ходіння за азимутом [13, 79–80]. У травні цього ж року на гру “Зірниця” було відправлено 22 учні школи з трьома вчителями і піонервожатою [13, 91–92]. Команда зайняла 2 місце (учні 7–8-х кл.). Одночасно проводилися конкурси: 1) читців поезії для учнів 4–6-х кл., на якому перше місце зайняла учениця Оріся Бойко, а друге – Марія Янишин; 2) стройової пісні, в якому перше місце посіли учні 10-го кл. (14 учнів), а учні 5-Б класу – перше місце в конкурсі інсценізованої пісні [13, 94–97]. Відомо, що 26, 29–30 квітня і 3 травня 1980 р. у Нижньогаївській школі проводилася військово-спортивні святкування в межах ігор “Зірниця”, “Орльонок” [3, 10].

Зазвичай учні отримували хороші оцінки з ПВП. Так, у травні 1976 р. 34 учні 10-го кл. отримали від вчителя О.І. Ізотова тільки “4” і “5”, які внесено до атестатів [14, 82–83]. Згідно з наказом від 25 травня 1979 р., курс ПВП пройшли 23 учні 10-А класу і 25 учнів 10-Б класу – всі з оцінками “добре” і “відмінно”. За відмінні успіхи було нагороджено грамотою 10 учнів, подякою – 14. До вступу до військового училища рекомендували Зиновія Михайловича Кириліву. Учнів, які виконали вимоги ГПО, нагородили золотими (Василя Візера і Василя Стецка) і срібними значками – 23 учні [11, 185–189].

Неодноразово учні брали участь у виїзних польових заняттях з початкової військової підготовки. Так, з 2 до 7 червня 1980 р. учні 9 кл. перебували на п’ятиденних польових заняттях на базі Грушівської СШ. “Взвод” із 25 школярів очолював командир – учень Іван Янишин [3, 27–28]. Регулярно проводилися стрільби. 1 квітня 1980 р. 20 десятикласників провели стрільбу з малокаліберної гвинтівки за умовами теми з вогневої підготовки (2 гвинтівки ТОЗ-8) [3, 13]. 4 квітня того ж року такі самі стрільби в тирі школи проводили дев’ятикласники – 46 осіб [3, 15]. У травні 1980 р. учнів 9-го кл. разом з учителем М.І. Стефанським відрядили на стрільби до військової частини у Дрогобичі [3, 21–25]. Зауважимо, що на час канікул усю навчальну зброю школи передавали на зберігання до Дрогобицького військкомату [14, 89].

У роки війни в Афганістані зросла увага до початкової військової підготовки у закладах середньої освіти. Організація і якість довійськової підготовки у школах регулярно перевірялися. Нижньогаївська СШ у травні 1985 р. і квітні 1986 р. при перевірці ПВП отримала незадовільну оцінку. Виявилось, що планування ПВП не відповідало програмі; дні занять з ПВП не сконцентровані і не датовані у розкладі; триденні польові заняття (збори) з юнаками 10-го класу не сплановані; відсутній план занять з медико-санітарної підготовки дівчат 10-го кл. (у період триденних зборів). У березні 1987 р. до школи навідалася комісія у складі: старшого помічника начальника

2-го відділення міськвійськкомату К. Ващенко (голова комісії), методиста райвно І. Городиського і голови Нижньогаївської сільради Л. Сікори, яка вкотре перевірила стан ПВП. Відповідальними особами за ПВП у школі були директор Богдан Процишин і “воєнрук” Мирослав Дробчак.

Керівництву школи вдалося усунути попередні недоліки, тож на день перевірки програма була виконана на 100 %. Відвідуваність занять за період з вересня 1986 до березня 1987 р. мала такі показники: 9 клас – 91 %, 10 – 95 %. Причини невідвідування – захворювання учнів. Якість засвоєння програми у 10 кл.: вогнева підготовка – 90 % “добре”, стройова підготовка – 90 % “задовільно”. Якість засвоєння програми у 9 кл.: вогнева підготовка – 83 % “добре”, стройова підготовка – 100% “задовільно”. Учні слабо засвоїли: влаштування та взаємодію частин і механізмів автомата, їх призначення; прийоми на вогневому рубежі при стрільбі; при стройовій підготовці – повороти в русі, особливо кругом, повернення у стрій; не засвоєні правила подачі команд командирами взводів і відділень; з цивільної оборони не засвоєно способи перевірки і підготовки протиага до використання, нечіткі знання зброї масового ураження і захисту від неї.

При аналізі здачі норм було перевірено 20 осіб, з них норми “Готовий до оборони” виконали 18 (90 %). “Воєнрук” під час проведення заняття на тему “Засоби колективного захисту” не пояснив дії учнів за планом ГО школи, не навів прикладу захисту під час аварії на Чорнобильській АЕС, не використав схеми, плакати, стенд, не провів опитування учнів для закріплення матеріалу. У школі на той час працював військовий кабінет, стрілецький тир. Не було спортивного містечка, а в навчальному “городку” не було обладнане місце для метання гранат з окопу. На майданчику для занять стройовою підготовкою не було стендів із зображенням стройових прийомів. Потрібно було обладнати зручні місця для підготовки до стрільби лежачи. Недоліком було й те, що у школі не уклали план шефських зв’язків з військовою частиною на 1986–1987 н.р., застаріли стенди про тих, хто служив в армії, не працювали гуртки “Влучний стрілець” і “Юний стрілець”. У наказі про формування відділень не вказано, хто з учнів в якому відділенні, і його не оголошено класам. Загальна оцінка ПВП в Нижньогаївській СШ на 1987 р. – “задовільно” [15, 37–39].

Висновки. Отже, навчальна діяльність Нижньогаївської СШ у 1945–1990 рр. визначалася радянськими освітніми стандартами, програмами і планами, з усіма позитивними і негативними аспектами. Водночас на її розвиток впливали досвід, наполегливість і професійність директорів та вчителів, пізнавальна активність учнів. У навчальній діяльності школи проявлялися характерні для радянської системи середньої освіти тенденції: поступова русифікація, націленість на “високу успішність”, погона

за високими оцінками, залучення учнів до виготовлення засобів наочності, перехід на кабінетну систему навчання, стимулювання вчителів до застосування індивідуального та диференційованого підходів, хвилеподібні посилення уваги до різних шкільних дисциплін: природничих і математичних, історико-суспільствознавчих, мовно-літературних, праці і виробничого навчання, початкової військової підготовки тощо. Загалом, в історичному нарисі навчальної роботи Нижньогаївської СШ у сфокусованому обсязі можна побачити усі особливості, тенденції, досягнення і недоліки радянського шкільництва другої половини ХХ ст. Зазначене дослідження не вичерпує усіх аспектів освітнього життя школи. Перспективним напрямом дослідження є вивчення виховної та позакласної діяльності Нижньогаївської СШ, що дасть змогу скласти цілісніший образ повсякденного життя радянського закладу середньої освіти окресленого періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Нижньогаївського НВК І–ІІІ ст. (далі – Архів НВК). Книга наказів за 1954–1955 рр.
2. Архів НВК. Книга запису видач похвальних грамот учням Нижньогаївської школи.
3. Архів НВК. Книга наказів від 29.02.1980 р.
4. Архів НВК. Книга наказів за 1958–1959 рр.
5. Архів НВК. Книга наказів за 1959–1960 рр.
6. Архів НВК. Книга наказів за 1960–1961 рр.
7. Архів НВК. Книга наказів за 1963–1964 рр.
8. Архів НВК. Книга наказів за 1965–1966 рр.
9. Архів НВК. Книга наказів за 1969–1970 рр.
10. Архів НВК. Книга наказів за 1970–1971 рр.
11. Архів НВК. Книга наказів за 1978–1979 рр.
12. Архів НВК. Книга наказів за 1971 р.
13. Архів НВК. Книга наказів за 1974 р.
14. Архів НВК. Книга наказів за І.1976–ІХ.1976 рр.
15. Архів НВК. Накази райвно.
16. Березівська Л.Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті. Київ : Богданова А.М., 2008. 406 с.
17. Галів М.Д., Батюк Т.В. Історія школи села Гаї Нижні. Книга 1: 1816–1939 рр. Дрогобич : Швидкодрук, 2013. 126 с.
18. Державний архів Львівської області. Ф.Р-1869. Оп. 1. Спр. 346.
19. Каганов Ю.О. Конструювання “радянської людини” (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
20. Красножон Н. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2002. 20 с.
21. Пироженко Л.В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. ХХ століття). Київ : Педагогічна думка, 2013. 304 с.
22. Романець Л.М. Організація та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної України (1944 – середини 1950-х рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*. 2015. Т. 22. С. 118–125.
23. Сворах С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.). Київ : Правда Ярославичів, 1998. 239 с.

24. Федоренко Я.А. Розвиток і основні проблеми освіти у сільській місцевості в період хрущовської “відлиги”. *Український селянин*. 2008. Вип. 11. С. 186–188.

REFERENCES

1. Arkhiv Nyzhnohaiivskoho NVK I–III st. (dali – Arkhiv NVK). Knyha nakaziv za 1954–1955 rr. [Archive of the Nyzhni Hai Educational Complex of the I–III degrees (hereinafter – Archive of the NEC). Book of orders for 1954–1955]. [in Ukrainian].
2. Arkhiv NVK. Knyha zapysu vydach pokhvalnykh hramot uchniam Nyzhnohaiivskoi shkoly [Archive of the NEC. Record book of certificates of commendation issued to students of the Nyzhni Hai School]. [in Ukrainian].
3. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv vid 29.02.1980 r. [Archive of the NEC. Book of orders dated February 29, 1980]. [in Ukrainian].
4. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1958–1959 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1958–1959]. [in Ukrainian].
5. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1959–1960 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1959–1960]. [in Ukrainian].
6. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1960–1961 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1960–1961]. [in Ukrainian].
7. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1963–1964 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1963–1964]. [in Ukrainian].
8. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1965–1966 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1965–1966]. [in Ukrainian].
9. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1969–1970 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1969–1970]. [in Ukrainian].
10. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1970–1971 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1970–1971]. [in Ukrainian].
11. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1978–1979 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for 1978–1979]. [in Ukrainian].
12. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1971 r. [Archive of the NEC. Book of orders for 1971]. [in Ukrainian].
13. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za 1974 r. [Archive of the NEC. Book of orders for 1974]. [in Ukrainian].
14. Arkhiv NVK. Knyha nakaziv za I.1976–IX.1976 rr. [Archive of the NEC. Book of orders for I.1976–IX.1976]. [in Ukrainian].
15. Arkhiv NVK. Nakazy raivno. [Archive of the NEC. Orders of the District Department of Public Education]. [in Ukrainian].
16. Berezivska, L.D. (2008). Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti [Reforming School Education in Ukraine in the 20th century]. Kyiv, 406 p. [in Ukrainian].
17. Haliv, M.D. & Batiuk, T.V. (2013). Istoriiia shkoly sela Hai Nyzhni. Knyha 1: 1816–1939 rr. [History of the School of the Village of Hai Nyzhni. Book 1: 1816–1939]. Drohobych, 126 p. [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State archive of Lviv region]. F. R-1869. Op. 1. Spr. 346. [in Ukrainian].
19. Kahanov, Yu.O. (2019). Konstruiuvannia “radianskoi liudyny” (1953–1991): ukrainska versiiia [Construction of the “Soviet man” (1953–1991): Ukrainian version]. Zaporizhzhia, 432 p. [in Ukrainian].
20. Krasnozhon, N. (2002). Zahalnoosvitnia shkola Ukrainy v konteksti suspilno-politychnoho zhyttia (1943–1953 rr.) [The comprehensive school of Ukraine in the context of social and political life (1943–1953)]. *Extended abstract of candidate’s thesis*. Kyiv, 20 p. [in Ukrainian].
21. Pyrozhenko, L.V. (2013). Reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity (seredyna 60-kh – pochatok 80-kh rr. XX stolittia) [Reforming the content of general secondary education (mid-60s – early 80s of the 20th century)]. Kyiv, 304 p. [in Ukrainian].
22. Romanets, L.M. (2015). Orhanizatsiia ta zmist navchalno-vykhovnoi roboty v zahalnoosvitnikh shkolakh pivoiennoi Ukrainy (1944 – seredyny 1950-kh rr.) [Organization and Content of Educational Work in Secondary Schools of Post-War Ukraine (1944 – mid-1950s)]. *Education, science and culture in Podillya*. Vol. 22. pp. 118–125. [in Ukrainian].
23. Svorak, S. (1998). Narodna osvita u zachidnoukrainskomu rehioni: istoriia ta etnopolityka (1944–1964 rr.) [Public education in the Western Ukrainian region: history and ethnopolitics (1944–1964)]. Kyiv, 239 p. [in Ukrainian].
24. Fedorenko, Ya.A. (2008). Rozvytok i osnovni problemy osvity u silskii mistsevosti v period khrushchovskoi “vidlyhy” [Development and main problems of education in rural areas during the Khrushchev “thaw”]. *Ukrainian peasant*. No. 11. pp. 186–188. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.07.2023

“Вчиться у вчора, жити сьогодні, сподіватися на завтра. Головне – не припиняти задавати питання ... Ніколи не втрачайте священної допитливості”.

*Альберт Ейнштейн
один з найвизначніших фізиків ХХ століття*

“Не роби ніколи того, чого не знаєш. Але навчися всього, що слід знати”.

*Піфагор Самоський
давньогрецький філософ і математик*

“І я бачив – нема чоловікові кращого, як ділам своїм радіти, бо це доля його!”

Старий Завіт (Екз. 3. 22)

